tama lapsi ei õpetata. Talupojad kaebavad, et nad riiete ja toidu puuduse tõttu lapsi ei suuda kooli saata, ka minevat raske töö tõttu lapsi kodus töö juures tarvis. 1743. a. lubab Saare mõisa omanik oma mõisas kooli asutada, kuid ei tee seda siiski, sest 1752. a. ei ole veel üheski mõisas kooli. Manitsetakse mõisnikke neid avama. 1746. a. ehitatakse Maarja-Magdaleenas uus koolimaja — rehetoa ja 2 kambriga. Järgmisel aastal ehitatakse Varal mingi „häärber" koolimajaks ümber. 1752. a. käib koolis Maarja-Magdaleenas 16 ja Varal 14 last. Lapsed tulevad kooli osalt mardipäeval, mil koolitöö algab, osalt jõuluks ja osalt isegi lihavõtteks, mil koolitöö lõpp. 1765. a. käskkirja avaldamiseni avatakse veel 1 kool, pärast seda läheb koolide asutamine kiiremini. 1834. a. on 13 vallakooli 356 õpilasega töötamas; koduõpetust saavad 167 last. 1827. a. otsustas kirikukonvent kihelkonnakooli avada, määras õpetaja palgagi ära — peale koolimaa veel 25 vakka rukkeid ja 25 vakka otri —, kuid kool jäi seekord siiski avamata, avati alles mõni aeg hiljemini. 1860. a. on kihelkonnakoolis 12 õpilast. 1880. a. on töötamas tütarlaste era-kihelkonnakool, mis kihelkonna poolt toetust ei saa; õpetajanna — lätlane — ei oska eesti keelt, õpetab saksa keeles, ka usuõpetust.

Apostl. õigeusu vallakoolid asutati 1859. a. Välgis ning Ruskaveres ja 1874. a. kihelkonnakool Uhmardu külas.

Muinasjäänused. Kiviaja asula on olnud arvatavasti Vassevere-Lepiku küla Kuke talu maal Kääpa jõe kaldal liivakünkal, mida nimetatakse „Priistaniks".

Rauaaja kalmed on tõenäoliselt järgmised kivivared: 1) Vaidavere kl Kõrve tl maal „Kabelikoht"; 2) Odivere kl Reinu tl Pihliku mägi ja varemini hävitatud vared; 3) Maarja-M. kirikust Pataste poole mineva tee ja sellest Uhmardu poole haruneva tee vahelises põhjapoolses nurgas olnud vare; 4) Kõrenduse kooli- ja palvemajast lääne poole heinamaal olnud vare (?); 5) on võimalik, et kivikalme on ka vare Vaidavere kl Nolgu tl maal; 6) noorema raua-aja, osalt keskaja kalme on Vara valla Kusma kl Kaltri tl maal. Kääpaid on alal 3: 2 Ruskavere kl Küti tl maal; 1 Kose veski lähedal põllus; siinsamas on varemalt olnud veel üks kääbas.

Nooremast rauaajast on järgmised üksik- ja aareleiud: 1) Odivere kl juurest Toljase mäelt odaots; 2) odaots Välgi kl juurest; 3) kaksikrist-peaga rinna-keekandja nõel kustki Kaiaverest soiselt heinamaalt; 4) suurem araabia, anglosaksi, saksa ja taani raha leid (kokku 220 raha) on pärit arvatavasti Selguse küla juurest; 5) samasugune rahaleid on 1894. a. tehtud Kaiavere ms põllul; 6) samuti on leitud potitäis (?) rahasid, muu seas X aastasajast, 1846. a. Vara ms alalt.

Ajalt ebamääraseist mälestusmärkidest on teada aukudega ohvrikivi Vaidavere kl Paavli tl põllul.

Mõisad. Saare mõisa (saksa k. *Saarenhof*), 9.6 km põhja pool kirikut. Katoliku ajal kuulus ta Tiesenhausen'ite perekonnale, läheb siis Boening'ite kätte, kuni 1625 Gustav Adolf Ranna, Saare ja